

Flukt til Øst- Finnmark våren 1945

Av Ole Kristian Jørgensen, 2024

Under siste krig var det mange som flyktet fra Norge. De fleste dro til Sverige eller England, men det var også noen få som flyktet mot øst.

Denne historien handler om noen tvangsevakuerte ungdommer som flyktet fra Lofoten til den frigjorte del av Finnmark.

Det det er den snart 92 år gamle Karin Pedersen (Larsen) på Skjervøy, som selv deltok i flukten, som på telefonen forteller om disse hendelsene. (Kari døde i 2019 på Skjervøy sykehjem) Historien om flukten til det frigitte Øst-Finnmark har ikke vært publisert tidligere.

2. verdenskrig inn i sluttfasen

Sommeren 1944 bombet sovjetiske styrker byene Vardø, Vadsø og Kirkenes sønder og sammen. Kirkenes, som var en viktig havneby for de tyske troppene, ble bombet rundt 300 ganger. Det var bare Malta som fikk gjennomgå noe tilsvarende.

Den tyske krigsmakt kunne ikke lenger stå imot angrepene fra øst, og høsten 1944 flyktet de vestover, og tvangsevakuerte, brant og ødela de fleste bygninger og installasjoner i hele Finnmark og i Nord-Troms.

Natt til 25. oktober 1944 gikk sovjetisk marineinfanteri i land flere steder i Varangerfjorden, og de inntok Kirkenes samme natt. Tyskerne hadde da satt i brann det som var igjen etter bombingene. Det som var igjen av tyske tropper i Kirkenes ble nedkjempet og samme dag ble den viktige Høybuktmoen forlegning frigjort.

Tyskerne gav seg ikke uten kamp, og 2122 sovjetrussiske soldater falt på norsk jord under frigjørelsen av Øst-Finnmark.

Den norske regjeringen i London bestemte i oktober 1944 å sette inn de første regulære norske styrker på norsk jord. Avsnittskommando Finnmark og 2. Bergkompani av den norske brigade kom til Murmansk 6. november og til Kirkenes 10. november. Styrken sto under sovjets kommando til 6. februar 1945 da nordmennene overtok. Vinteren og våren 1945 drev de norske styrker patruljevirkosomhet på Finnmarksvidda, langs kysten av Varangerhalvøya og på veiene. Styrkenes arbeid ble sterkt hemmet av at alt var ødelagt og minelagt. De disponerte bare fiskefartøyer, slik at tyske styrker hadde full kontroll på sjøsiden.

Mange nordmenn var engstelige for at Sovjet skulle annektere den del av Norge som de frigjorde. Men det skjedde ikke, og Norge fikk helt uten motytelser overta det frigjorte området.

Omtrent 200 norske partisaner hadde fra 1941 sendt rapporter om tyske stillinger og bevegelser langs norskekysten til Sovjetunionen. Rundt 50 av partisanene hadde vært i Sovjetunionen på opplæring i spionvirksomhet. Partisanenes virksomhet bidro sterkt til Sovjets frigjøring av Øst-Finnmark. Deres innsats ble imidlertid lite påaktet etter krigen og mange av partisanene som hadde spionert for østblokklandene ble spion-forfulgt, mens de som hadde spionert for de vestlige allierte ble berømmet og hedret.

Situasjonen i Norge

I Norge var stor usikkerhet om hva som ville skje her når nazistene ble nedkjempet på kontinentet. Tyskerne hadde bygd opp stor beredskap i Norge, det var kanoner og festninger nesten på hvert nes, og store deler av kysten var minelagt. Det var langt fra sikkert at den tyske øverstkommanderende, general Bøhmer på Lillehammer ville kapitulere. Bøhmer så på den «Norske Festning» og sine 300 000 soldater i Norge som nærmest uovervinnelig, og han tok bare ordre fra øverste hold i Tyskland. Hvis de tyske styrker i Norge hadde fortsatt krigen, kunne det ha fått forferdelige følger for store deler av den norske befolkning. Men det skjedde heldigvis ikke.

Planer om flukt

Tre tvangsevakuerte ungdommer fra Skjervøy i Nord-Troms gikk på Steine i Lofoten og var utålmodige. De visste at Øst-Finnmark var befridd fra tyskerne, og eventyrlyst, lengten etter frihet og ønske om å gjøre noe for landet var sterkt. Planene for en flukt østover begynte å ta form.

De tre var søskenparet Karin på 19 år og broren Olav Larsen 22 år. Den tredje var Jon Osvald Stafne på 30 år, alle fra Skjervøy. Begge karene var sjøvante fiskere og fraktefartøyfolk som kunne navigere og mestre en båt.

MK «Olav Kyrre» T44S (fra bok om «Fiskeflåten i Skjervøy 1900-1972)

Så var det dette med høvelig farkost som ikke brukte for mye drivstoff. De hadde imidlertid ikke mange alternativ. De kunne jo ikke søke i avisene etter en fluktbåt. Den eneste mulighet syntes å være MK Olav Kyrre som onkel til Kati og Olaf, Jens Jørgensen eide.

T 44 S, Olav Kyrre var på 42 fot og var først bygd i 1908 som klinket båt med seil, men i 1914 ble den kravellbygget og fikk en liten motor. Senere ble den utstyrt med en 25 hk. Wickmann. Det var altså ikke en moderne båt med reserfart de hadde valgt, men Wichmannen var stabil og forbruket moderat. Onkelen, Jens Jørgensen var også tvangsevakuert til Steine i Lofoten, og fartøyet lå antakelig fortøyd der.

MK Olav Kyrre ble tidlig i krigsårene rekvirert av tyskerne til å frakte soldater og gods rundt om i Nord-Troms. Olaf Larsen og Jon Stafne var utkommandert som mannskap. De var stasjonert på Skjervøy, men da tvangsevakueringen gikk mot slutten sviktet det vel i tyskernes kontroll, og båten dro sørover med flyktninger sammen med alle andre.

De visste at det kunne ende med dødsstraff å hjelpe flyktninger, derfor måtte de gå meget forsiktig fram. Om de tok kontakt med Jens Jørgensen vet vi ikke, men han hadde jo ikke formell kontroll over fartøyet siden det var beslågt av tyskerne.

Olav og Jon gjorde båten klar for flukten. Både mat, utstyr og drivstoff var et problem, men rundt midten av april la de i vei. Tyskerne hadde patruljebåter over alt, men en fiskebåt som Olav Kyrre vakte vel liten oppsikt. De stakk ikke til havs, men tok turen om Ytre Vesterålen, antakelig i håp om å få noen forsyninger der. Det var kjent at tyskerne sjelden våget seg ut i farvannet på yttersida med ureint hav og dårlig merking. En annen fiskebåt som var ute i samme ærend som Olav Kyrre slo seg sammen med dem, men Karin visste ikke hvem de var. Senere har jeg fått vite at båten antakelig var fra Øksnes kommune i Vesterålen.

Hjelp på Skipnes

Skipnes i Vesterålen i dag

Min familie og mange andre skjervøyværingar var tvangsevakuert til Skipnes i Øksnes kommune. Flere av oss var i slekt med Kari og Olaf. Min eldste bror Avle hadde en liten motorbåt som vi disponerte. Jeg var med min far Alf Jørgensen på tur til fiskeværer Tinden med motorbåten. Tinden ligger på samme øya som Skipnes. På tilbaketuren oppdagat vi to

fiskebåter som lå forankret i en liten bukt omtrent midt mellom Tinden og Skipnes. Ved nærmere ettersyn kjente vi igjen Olav Kyrre, og vi gikk opp på siden av den. Det var ikke et menneske å se, men da far ropte dukket det et hode opp i lugardøren. Far som straks ble gjenkjent gikk om bord, jeg ventet i båten. Far var lite meddelsom etter besøket, og jeg spurte heller ikke. Jeg var 11 år den gangen, men viste at under krigen skulle man ikke spørre.

Det er tydelig at rømlingene hadde avtalt med far om å komme til Skipnes. Båtene la til på Lynghaug, rett over bukten fra Skipnes, men i hvert fall en av den, Olav Kyrre kom over til Skipnes i kveldingen. Karin husker ikke om de fikk forsyninger av Josef Pedersen, som eide fiskebruket, men jeg er ganske sikker på at de fikk både drivstoff og noe proviant, Josef var vanligvis en raus kar, og han sviktet nok ikke da heller.

Mine søstre, Ruth og Laila, som var jevngamle med Karin, var ombord i Olav Kyrre og besøkte sine tremenninger. De fortalte lite fra besøket, men det var tydelig at de var imponert over motet og viljen til flyktingene.

En av de tvangsevakuerte som hadde tilholdssted på Lynghaug ble med den andre båten på turen østover. Jeg tror det var en same som hette Kares, men etternavnet har jeg glemt.

Det var en vakker vårkveld med blikkstilte sjø da de to fiskebåtene sto til havs med kursen for friheten i øst.

Far og Josef Pedersen hadde fått beskjed om å lytte på London. Flyktingene skulle sende ei kryptisk melding med slikt innhold når de kom fram: «Kaffen koker på 66 grader og sjokoladen koker på 44 grader» Sifrene var registreringsnumrene til båtene,

Josef Skipnes hadde fått ordre fra tyskerne om å samle inn alle radioer i området og å holde samlingen innelåst. Det var derfor enkelt for Josef å låse opp og ta ut en radio hvis han ville lytte på London. Vi barn fulgte nøye med når de voksne karene spaserte høytidelig opp trappen til kontoret. Det var ulovlig å ha radio og det var strengt forbudt å lytte på London, men Josef mente vel at han hadde kontroll. Det kom melding om at både kaffen og sjokoladen kokte.

Karin forteller at turen østover gikk greit. Ombord i båtene var det god stemning. De to karene hun var sammen med var kjent for ikke å være skyggeredde, men de var naturligvis spente på om de møtte på tyske vaktbåter. De gikk derfor rett til havs og holdt god avstand fra land til de hadde passert Nordkapp. En annen fare var de tyske sjø-minene. Mange av disse drev omkring på havet og var vanskelige å se. Sjø-minene skulle bli et problem i lang tid etter krigen. Radioen hadde faste varsel om «minelignende gjenstander» i flere år etter krigen, og ennå i dag dukker de opp på strender og i viker.

De kom 2 døgn etter avtalen til Båtsfjord og var etterlyst fordi de måtte ta nødhavn ett eller annet sted på grunn av tysk aktivitet. Hvor de tok nødhavn husker ikke Karin. De skilte lag med den andre båten på turen, men Karen visste heller ikke hvor den tok veien. Det var om å gjøre å ikke vite for meget, om de skulle bli tatt av tyskerne.

I Norsk tjeneste

Tyskerne fikk ikke brent hele Båtsfjord

I Båtsfjord ble de tatt imot av norske soldater, og Olav Kyrre ble raskt satt til å frakte soldater og utstyr mellom Båtsfjord og Kirkenes. Dette var et farefullt oppdrag, både på grunn av aktivitet fra tysk marine og fly, men også for de før omtalte sjøminene. Karin var mannskap på Olav Kyrre hele tiden, og båren hadde samme mannskap til oppdraget ble avsluttet. Oppgaven med å frakte soldater og sivilt personell hadde de til en tid etter at krigen var slutt, men sommeren 1945 kom de til Skjervøy etter endt oppdrag.

Hjemkomst

Det ble stor jubel på Skjervøy da flyktingene endelig kom hjem, og de ble tatt imot som helter. Det var noe raketter og ammunisjon i lasterommet på Olav Kyrre, og ungdommer nyttet høve til å saluttere. Denne salutten ble nok ikke forskriftsmessig utført, men ingen ble skadet. Båtens eier, Jens Jørgensen ga imidlertid ordre om at ammunisjonen skulle dumpes på dypt vann.

Karin sa at de aldri angret på at de hadde tatt ut på denne turen, men i ettertid forsto de at de hadde vert heldige som ikke ble tatt av tyskerne eller hadde gått på miner.

Der er synd at mannskapet på Olav Kyrre ikke på noen måte ble hedret for sin heltedige innsats på slutten av krigen. I Nord-Norge er det vel sparsom tradisjon med å hedre folk. Hadde det vært lenger sør hadde de nok fått større oppmerksomhet.

Jeg vil for min del si at jeg synes de burde fått en hedersbevisning, og jeg vil takke Karin Pedersen hjertelig for velvillig og greit samarbeid i arbeidet ned med denne artikkelen. Karin døde før artikkelen ble fullført. Dermed har alle aktørene i denne fortellingen gått bort.

Det er imidlertid ikke der eneste bragd som Olaf Larsen og Jon Stafne burde ha fått medalje for. Et par år etter turen til Øst- Finnmark forliste en sjark med 12 personer med både barn og eldre på et skjær innenfor Skjervøy. I et forrykende uvær stoppet motoren på MB Knut. Sjarken drev inn på et skjær og den fikk et stort hull i siden. Føreren av sjarken, Teodor Reiersen klarte å svømme til land med et tau, og de greide å få båten stabilisert slik at den sto noenlunde støtt på skjæret. Teodor gikk i søkkvåte klær, i snø og vinterkulde, et par kilometer i ulendt terreng for å varsle redningsmannskaper. Han ble senere tildelt en gullklokke for sin innsats

Alle på sjarken MB Knut ble reddet av MK Olav Kyrre med Olaf Larsen og Jon Stafne som mannskap, som utførte litt av en bragd i uværet. Du kan lese hele historien om Ms Knuts forlis på www.seternes.no.